

Asia: VN/7198/2018 OM

Sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistaminen

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

SOTILASOIKEUDENKÄYNTILAINSÄÄDÄNNÖN UUDISTAMINEN

Pyydettyinä lausuntonani totean seuraavan.

1 YLEISTÄ

Työryhmä ehdottaa mietinnössään, että tuomioistuimen sotilasjäsenen toimikausi muutettaisiin viiden vuoden mittaiseksi. Lisäksi sotilasjäsenen palvelussuhdetta koskevia vaatimuksia muutettaisiin ja sotilasjäsenen asemaa koskeva sääntely siirrettäisiin kokonaisuudessaan lain tasolle. Tuomioistuimen päätösvaltaista ratkaisukokoonpanoa kevennettäisiin sellaisissa sotilasoikeudenkäyntiasioissa, joissa vahvempi kokoonpano ei ole tarpeen, eikä asevelvollisuudesta kieltäytymistä koskevia rikosasioita enää käsiteltäisi sotilasoikeudenkäyntiasioina. Lisäksi sotilasoikeudenkäyntiasioiden piiriä laajennettaisiin tiettyjen edellytysten täyttyessä kaikkiin rikoslakirikoksiin. Kaikkein vakavimmat muut kuin rikoslain 45 luvussa säädetyt sotilasrikosasiat käsiteltäisiin kuitenkin tuomioistuinten tavanomaisissa ratkaisukokoonpanoissa. Lisäksi sotilasjäsenen palvelussuhdetta koskevia vaatimuksia muutettaisiin koskemaan koko toimikauden asemesta vain tehtävään nimittämishetkeä.

Työryhmän ehdotukset ovat osin välttämättömiä, kuten säädöstason korottaminen. Osin ehdotukset ovat sinänsä hyvin perusteluja, mutta tarpeettoman pieniä askeleita oikeaan suuntaan.

Työryhmän tuli sille annetun toimeksiannon perusteella selvittää sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön ja tuomioistuinten sotilasjäseniä koskevien säännösten

muutostarpeita. Työryhmän tuli arvioida sotilasoikeudenkäyntijärjestelmää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten kannalta sekä järjestelmän tarkoituksenmukaisuutta tarvittavan erityisasiantuntemuksen turvaamisen kannalta. Toimeksiannon laajuudesta huolimatta työryhmä on tyytynyt varsin suppeaan tarkastelunäkökulmaan ja on päätenyt konservatiiviseen lopputulokseen.

Toimeksiannossa mainittua nykyisen järjestelmän tarkoituksenmukaisuutta, eli siis sotilasjäsenten käyttämisen hyviä ja huonoja puolia, työryhmä on arvioinut vain suhteellisen pintapuolisesti. Työryhmä on mietinnössään sivuuttanut kokonaan kysymyksen siitä, onko edelleen perusteltua, että osa sotilasoikeudenkäyntiasioista käsitellään ensimmäisenä oikeusasteena hovioikeudessa. Myöskään sitä ei ole arvioitu, miksi sotilasjäsenten tulee hovioikeuksissa olla vähintään majurin arvoisia upseereja ja korkeimmassa oikeudessa vähintään everstejä.

Keskityn lausunnossani lähinnä sellaisiin seikkoihin, joihin työryhmä ei ole kiinnittänyt riittävästi huomiota ja joihin asian jatkovalmistelussa tulisi nähdäkseni keskittyä.

2 SOTILASASIOIDEN ERITYISKOKOONPANON HYVÄT JA HUONOT PUOLET

2.1 Sotilasjäsenten asiantuntemuksen tarpeellisuus

Nykyistä sotilasoikeudenkäyntilakia säädettäessä 1980-luvun alussa arvioitiin muun ohella sitä, oliko sotilasjäsenten kuuluminen tuomioistuimen ratkaisukokoonpanoon enää tarpeellista. Eritystä sotilaskokoonpanoa perusteltiin nykyisen lain esitöissä lähinnä sotilaallisen asiantuntemuksen tarpeella muun muassa sotilasmerenkulkua ja -ilmailua, taisteluvälineiden käytöstä annettujen varomääräysten rikkomista sekä sotaharjoituksissa sattuneita palvelusrikoksia koskeissa asioissa. Lisäksi sotilaallisella asiantuntemuksella katsottiin olevan tärkeä merkitys puolustusvoimia koskevien erityismääräysten soveltamisessa ja sotilaallisten ”miljöönäkökohtien” valottamisessa (HE 86/1981 vp s. 6).

Työryhmä näyttää hyväksyneen 40 vuotta vanhassa hallituksen esityksessä esitetyt näkökohdat päätyessään siihen, että sotilasjäsenten asiantuntemusta tarvitaan (s. 36) tuomioistuimissa edelleen. Toisaalta kaikkein vakavimmissa jutuissa kuten henkirikoksissa tai törkeissä seksuaalirikoksissa tällaista erityisasiantuntemusta ei sitten kuitenkaan työryhmän ehdotuksen mukaan tarvittaisi vaan sotilasjäsenten osallistumisen asian ratkaisemiseen voisi työryhmän näkemyksen mukaan pikemminkin loukata yhdenvertaisuutta ja aiheuttaa hankaluuksia ratkaisukokoonpanon sukupuolijakauman tasapuolisuuden suhteen (s. 42). Vanhassa hallituksen esityksessä mainitut miljöönäkökohdat, jos niillä ylipäättänsä voi olla merkitystä, saattaisivat kuitenkin olla relevantteja tällaisissakin jutuissa.

Työryhmän ehdotuksen mukaan kaikkein vakavimmat muut kuin rikoslain 45 luvussa säädetty sotilasrikosasiat, joista tuomittava ankarin rangaistus on vankeutta yli neljä vuotta, käsiteltäisiin tuomioistuinten tavanomaisissa ratkaisukokoonpanoissa. Sotilaallinen erityisasiantuntemus hankittaisiin näissä asioissa tarvittaessa kuulemalla oikeudenkäynnissä asiantuntijoita. Työryhmä on perustellut (s. 7) ehdotustaan sillä, että näin vahvistettaisiin sotilasoikeudenkäyntiasioiden asianosaisten oikeusturvaa ja yhdenvertaisuutta lain edessä.

Työryhmän ehdotus, jonka mukaan sotilasjäseniä ei käytettäisi helpoimmissa jutuissa kuten karkaamista tai luvatonta poissaoloa koskevissa jutuissa eikä myöskään kaikkein vakavimpia rikoksia koskevissa jutuissa vaan ainoastaan näiden ääripäiden väliin sijoittuvissa jutuissa, ei tunnu täysin johdonmukaiselta. Johdonmukaiselta ei tunnu sekään, että karkaamista tai luvatonta poissaoloakin koskevissa jutuissa sotilasjäseniä kuitenkin käytettäisiin hovioikeudessa ja korkeimmassa oikeudessa, jossa he olisivat näitä asioita käsiteltäessä edelleen mukana kokoonpanossa toisin kuin käräjäoikeudessa.

Juridiselta osaamiseltaan sotilasjäsenet voitaneen rinnastaa lautamiehiin. Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen on lausunnossaan (19.6.2013 Dnro 1892/5/13) oikeusministeriölle oikeudenhoidon uudistamisohjelmasta vuosille 2013–2025 (OMML 16/2013) katsonut, ettei lautamiesten käyttö ole perusteltua oikeudellisesti tai näytöllisesti vaikeissa asioissa.

Kysymyksessä olevan rikoksen rangaistusmaksimi ei välttämättä kerro paljoakaan jutun vaikeudesta. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2006:37 oli kysymys lahjusrikkomuksesta, jonka rangaistusmaksimi on kuusi kuukautta vankeutta ja josta tuomittiin kyseisessä tapauksessa 40 päiväsakkoa. Ratkaisusta äänestettiin. Jutussa oli useita vaikeita rikoslain yleisiin oppeihin ja sovellettuun rangaistussäännökseen sekä menettelyn yksiköintiin liittyneitä ratkaistavia kysymyksiä. Korkeimman oikeuden kannanottoja käsiteltiin sittemmin oikeuskirjallisuudessa kriittisesti (ks. Jussi Tapani – Matti Tolvanen, Lakimies 2006/5 s. 838: ”KKO 2006:37 ja rikosoikeuden yleisten oppien ihmemaa”).

Mikäli sotilasjäsenet olisivat ratkaisuun KKO 2006:37 johtaneessa tapauksessa asettuneet vähemmistöön jääneiden oikeusneuvosten kannalle, ratkaisun lopputulos olisi ollut toinen. Tosin vähemmistöön jääneet oikeusneuvoksetkin olivat keskenään erimielisiä, mutta silti lievemmillä kannalla kuin enemmistö. Sotilasjäsenten mielipide vaikeista juridisista kysymyksistä oli siis lopputuloksen kannalta ratkaiseva. Nähdäkseni maallikoita, joita myös kenraalit ja amiraalit juridisissa kysymyksissä ovat, ei pitäisi asettaa asemaan, jossa he saattavat kannanotoillaan joutua ratkaisemaan prejudikaattina annettavan ratkaisun sisällön.

Jos sotilasjäsenistä kuitenkin katsotaan olevan hyötyä, heistä täytynee olla hyötyä myös kaikkein vakavimmissa jutuissa kuten vaikkapa jutuissa, joissa kysymys on sotilaan tekemästä vakoilusta (ks. KKO:n 20.5.2002 antama tuomio nro 1185 asiassa R2001/778). Jos sotilasjäsenten kuuluminen ratkaisukokoonpanoon ei oikeusturvan ja yhdenvertaisuuden kannalta ole kaikissa jutuissa varauksettomasti hyvä asia, kuten työryhmän mietinnössä paikka paikoin ilmeisesti katsotaan (s. 7,

34 ja 42), mahdolliset epäilykset, joihin sinänsä siis yhdyn, koskevat nähdäkseni kaikkia sotilasjuttuja käsiteltävien rikosten rangaistusmaksimeista riippumatta.

Työryhmä ei ole mietinnössään ottanut riittävästi huomioon sitä, että nykyinen sotilasoikeudenkäyntilaki on säädetty ennen oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain voimaantuloa. Vanha inkvisitorinen rikosprosessi poikkesi olennaisesti nykyisestä. Prosessia käynnistettäessä kaiken ei ennen oletettu olevan valmiiksi tutkittua ja mietittyä. Syyttäjä luki syytteen, mutta ei pitänyt asiaesittelyä, jossa syytteeseen liittyviä sotilaallisia ja teknisiä näkökohtia olisi tullut nykyiseen tapaan selostaa tuomioistuimelle. Laajoja loppulausuntoja ei annettu ja syyttäjän rooli oli muutenkin nykyiseen prosessiin verrattuna passiivinen. Tuomioistuin vastasi pääosin itse asian selvittämisestä.

Vanhassa rikosprosessissa tilanne eli ja muuttui prosessin kuluessa, juttuja lykkäiltiin, todistelua lisättiin ja muokattiin jutun edetessä eikä nykyisiä väittämisen- ja vetoamistaakkasäännöksiä tunnettu. Toisin kuin nykyisessä prosessissa, ennen ei voitu lähteä siitä, että erityisasiantuntemusta vaativat seikat olisi selvitetty jo esitutkinnassa tai viimeistään syyteharkinnassa. Prosessi oli tuomioistuin vetoista ja inkvisitorista. Kirjallisia todisteita ei nimetty kootusti vaan tuomioistuin sai vapaasti kiinnittää huomiota mihin asiakirjaan tahansa ja tarvittaessa perustella ratkaisuaan seikoilla, joihin kukaan ei ollut vedonnut.

Rikosprosessuaalinen ympäristö, johon sotilasjäsenten erityisasiantuntemuksen tarpeellisuus aikanaan 1980-luvun alussa kiinnitettiin, on siis muuttunut täysin. Vanhalla inkvisitorisella rikosprosessilla oli yhtymäkohtia nykyiseen virallistoimintaiseen hallintoprosessiin, jossa eri aloja edustavia asiantuntijajäseniä edelleen käytetään ratkaisukokoonpanoissa. Rikos- ja siviiliprosessissa kehitys on kulkenut toiseen suuntaan. Asunto-oikeudet, joissa oli asiantuntijajäseniä, on lakkautettu eikä patenttijuttujakaan asiantuntijoineen enää käsitellä yleisissä tuomioistuimissa. Tässä suhteessa sotilasoikeudenkäyntiä koskevat kokoonpanojärjestelyt edustavat mennyttä maailmaa.

On sinänsä selvää, että sotilasrikosasioissa tarvitaan usein sotilaallista ja teknistä asiantuntemusta esimerkiksi aseisiin ja ampumatarvikkeisiin liittyen. Samoissa jutuissa tarvitaan kuitenkin usein myös lääketieteellistä asiantuntemusta. Kun jutussa tarvitaan minkä tahansa erityisalan asiantuntemusta, sitä tarvitaan rikosprosessin alusta loppuun saakka – siis esitutkinnasta korkeimpaan oikeuteen saakka. Ajatus siitä, että asiantuntijuutta tarvittaisiin vasta tuomioistuimessa, on nykyisessä rikosprosessissa vanhentunut.

Nykyisen rikosprosessin keskeisin toimija on syyttäjä. Hänen roolinsa alkaa esitutkintayhteistyöstä ja päättyy korkeimpaan oikeuteen. Suomessa ei enää ole erityisiä sotilassyyttäjiä vaan nykyisin aluesyyttäjät, erikoissyyttäjät tai valtionsyyttäjät toimivat syyttäjinä myös sotilasrikosasioissa. Syyttäjälaitoksessa ei ole tuomioistuimen sotilasjäseniä rinnastuvia avustajia tai asiantuntijoita, joilta olisi tarvittaessa saatavissa tietoa sotilaallisista ”miljöönäkökohdista” tai muuta ”hiljaista tietoa”. Erityistä sotilaallista tai teknistä asiantuntemusta vaativat kysymykset on siis selvitettävä

avoimesti jo esitutkinnassa niin, että selvitystä voidaan kommentoida esitutkinnassa annetuissa loppulausunnoissa ja siihen voidaan tukeutua syyteharkinnassa.

Jotta syyteharkinta voitaisiin tehdä riittävän kattavan materiaalin pohjalta, sotilasjutuissa tarvittava asiantuntijaselvitys on siis hankittava jo esitutkinnassa. Mahdollisen tulevan prosessin ratkaisukokoonpano ei vaikuta asiaan millään tavalla. Syyttäjä ei voi lähteä prosessiin ilman, että erityisasiantuntemusta vaativat kysymykset on selvitetty syytekynnyksen ylittävällä tavalla jo ennen oikeudenkäyntiä. Hänen on pystyttävä esittelemään nämäkin kysymykset oikeudelle. Jos asiantuntijoita on kuultava, heitä on kuultava ensimmäisen kerran jo esitutkinnassa.

Nykyprosessin lähtökohtien valossa työryhmän mietinnön sivulla 36 oleva toteamus vaikuttaakin melko oudolta:

”Sotilasjäsenkokoonpanon säilyttämisen ohella tarvittava asiantuntemus sotilasoikeudenkäyntiasioissa olisi mahdollista turvata kutsumalla sotilasoikeudenkäyntiasioita käsiteltäessä tapauskohtaisesti tuomioistuimen harkinnan mukaan kuultavaksi esimerkiksi tietyn aselajin asiantuntijoita. Myönteistä tässä vaihtoehdossa olisi se, että erityisasiantuntemus olisi avointa ja kaikilta osin keskustelun kohteena. Toisaalta vaarana olisi se, että kynnys kutsua juttuun asiantuntija nousisi käytännössä korkeaksi, mikä saattaisi vähentää tuomioistuinten asiakohtaista asiantuntemusta sotilasoikeudenkäyntiasioissa ja vaikuttaa siten alentavasti ratkaisujen laatuun.”

Nykyprosessissa lähtökohta on, että syyttäjä esittää esimerkiksi räjähteisiin ja aseisiin liittyvää asiantuntijaselvitystä, jos sen esittäminen on tarpeen. Edellä siteerattu työryhmän mietinnön lausuma sopii nykyistä toimintaympäristöä paremmin vanhaan inkvisitoriseen rikosprosessiin ja siihen liittyviin kannanottoihin nykyisen sotilasoikeudenkäyntilain esitöissä.

Mahdollinen lisäarvo, joka sotilasjäsenistä voi tuomioistuimen ratkaisutoiminnassa olla, ei nykyisin enää välttämättä liity asetekniikkaan tai varomääräyksien sisältöön vaan abstraktimpiin ja oikeudellisempiin kysymyksiin kuten siihen, kuinka huolellisesti tietyissä tilanteissa tulee toimia (KKO 1990:27 ja KKO 2010:75) taikka siihen, mitkä ovat hyväksyttäviä tapoja hoitaa sidosryhmäyhteistyötä (KKO 2006:37).

Vaikka huolellisuuden tai sidosryhmäyhteistyössä sallitun kestityksen oikean tason arviointiin liittyvät seikat olisivat sotilasjutussa myös avoimen todistelun ja argumentoinnin kohteena, on luonnollista, että sotilasjäsenet perustavat tuomioistuimen salaisissa päätösneuvotteluissa esittämänsä näkemykset ja kannanotot myös omiin käytännön kokemuksiinsa ja mahdollisesti omaan toimintaansa vastaavissa tilanteissa. Läpinäkyvämpää ja avoimempaa kuitenkin olisi, jos tällaiset arviot tehtäisiin yksinomaan todistelun pohjalta niin, että asianosaiset voisivat kommentoida kaikkia asiaan vaikuttavia kokemussääntöjä kuulemisperiaatteen edellyttämällä tavalla.

Nykyisen rikosprosessin peruslähtökohdat ja erityisesti kuulemisperiaate puoltaisivat sotilasasioiden erityiskokoonpanosta luopumista kaikilta osin.

2.2 Sotilasjäsenten subjektiivinen ja objektiivinen puolueettomuus

Kuten työryhmä on todennut, myös tuomioistuimen sotilasjäsenen esteellisyyttä arvioitaessa on otettava huomioon Euroopan ihmisoikeussopimuksen määräykset ja niiden perusteella kehittynyt Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö. Sen valossa tuomarilla ei saa olla ennakkokäsitystä tai etukäteiskantaa asiasta tai halua edistää oikeudenkäynnin toisen osapuolen etua (subjektiivinen puolueettomuus). Lisäksi on voitava lähteä siitä, että oikeutetut epäilyt tuomarin tai tuomioistuimen puolueettomuudesta ovat poissuljettuja (objektiivinen puolueettomuus). Arvosteltaessa puolueettomuutta viimeksi mainitulta kannalta on muun ohella otettava huomioon, antaako tuomarin aikaisempi toiminta, hänen jokin erityinen suhteensa asianosaiseen tai tuomioistuimen kokoonpano muuten objektiivisesti katsoen asianosaiselle aiheen pelätä puolueettomuuden vaarantuvan.

Sotilasoikeudenkäyntilain 10 §:n 1 momentin mukaan alioikeuden sotilasjäsenistä toisen tulee olla upseeri ja toisen opistoupseeri, aliupseeri tai sotilasammattihenkilö taikka miehistöön kuuluva sotilas. Saman pykälän 2 ja 3 momenttien mukaan hovioikeuden sotilasjäsenen tulee olla vähintään majurin arvoinen upseeri. Korkeimman oikeuden sotilasjäsenen tulee olla vähintään everstin arvoinen upseeri.

Varusmiesten tai reserviläisten piiristä sotilasjäseniä ei valita, vaikka määrällisesti heitä on enemmän kuin kantahenkilökuntaan kuuluvia ja vaikka suurin osa jutuista koskee varusmiehiä tai reserviläisiä. Objektiivisen puolueettomuuden kannalta herkin tilanne ei kuitenkaan välttämättä ole se, että varusmieheen tai reserviläiseen kohdistettuja syytteitä käsittelevät kantahenkilökuntaan kuuluvat sotilasjäsenet vaan se, että varusmiehen kuolemaan tai vammautumiseen liittyvää juttua, jossa kantahenkilökuntaan kuuluvia sotilaita syytetään, käsittelevät tuomareina syytettyjen kollegat.

Objektiivisen puolueettomuuden kannalta sotilasjäsenten nimitysmenettely tai toimikauden pituus eivät välttämättä ole olennaisia seikkoja vaan se vaikutelma, joka asianosaisille syntyy siitä, että he istuntosaliin saapuessaan näkevät tuomarinpöydän takana syytettyjen kollegoita sotilaspuvuissaan tilanteessa, jossa käsitellään asianomistajien kannalta äärimmäisen herkkiä asioita.

Kuten työryhmä on todennut (s. 21), korkeimman oikeuden sotilasjäsenet ovat käytännössä kenraaleja tai amiraaleja. He ovat sotilaallisen linjaorganisaation huipulla ja siksi usein esteellisiä. Sotilasjäsenten joukkoon saattavat kuulua esimerkiksi sekä merivoimien että ilmavoimien komentajat kuten edellä mainittua ratkaisua KKO 2006:37 annettaessa. Asiantuntemuksen

hyödyntämisen kannalta ei ole ihanteellista, että puolustushaarojen komentajat eivät käytännössä voi käsitellä oman aselajinsa asioita, koska he viime kädessä vastaavat aselajinsa toiminnasta.

Kenraalikuntaan kuuluu noin 30 kenraalia ja amiraalia, jotka oletettavasti tuntevat toisensa. Luultavasti he ovat vähintäänkin virkatehtäviensä puitteissa tekemisissä toistensa kanssa. Heidän välillään saattaa olla paitsi ystävyys- ja tuttavuussuhteita myös tuleviin nimityksiin liittyviä kilpailuasetelmia. Tästä huolimatta kenraalit saattavat korkeimmassa oikeudessa joutua arvioimaan myös toistensa tekemisiä tai laiminlyöntejä (KKO 2020:53), mikä ei tuomioistuimen objektiivisen puolueettomuuden näkökulmasta näytä hyvältä.

Sotilaskokoonpanoihin liittyvät esteellisyysnäkökohdat puoltaisivat nykyisestä järjestelmästä luopumista kaikilta osin.

2.3 Todisteluun liittyvät näkökohdat

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 5 §:n mukaan yleisesti tunnetusta seikasta näyttö ei ole tarpeen.

Tuomareiden erikoistuminen ja asiantuntijajäsenten käyttö johtaa yleensä siihen, että tietyn erikoistumisalan oikeudenkäynneissä yleisesti tunnetuksi katsotun eli notorisen tiedon taso nousee tavanomaista korkeammalle. Esimerkiksi huumausaine- ja sotilasrikosasioissa prosessi perustuu käytännössä suurelta osin tiettyyn tuomioistuinnotorisuuteen, joka tasoltaan poikkeaa siitä, mitä keskivertokansalaisen näkökulmasta yleisesti tiedetään.

Huumausaineiden tai sotilasympäristön tuntemus ei kuulu sellaiseen yleissivistykseen, jota varsinainen notorisuus eli yleisesti tunnettavuus tarkoittaa. Tuomioistuinnotorisuuden ansiosta esimerkiksi kokaiinin tai MDPV:n vaikutuksista ja vaarallisuudesta ei tarvitse esittää selvitystä jokaisessa huumejutussa eikä rynnäkkökiväärin normaaleja ominaisuuksia selostaa sotilasrikosasioissa. Tuomioistuinnotorisuus ei kuitenkaan sellaisenaan edellytä asiantuntijajäsenten käyttöä. Muutoinhan huumausainerikosjutuissakin tarvittaisiin kemisti- tai lääkärijäseniä taikka kokemusasiantuntijoita.

Oikeudenkäyntien julkisuuden kannalta pitkälle viety tuomareiden erikoistuminen yhdistettynä asiantuntijajäsenten käyttöön saattaa pitää sisällään myös haittoja. Mikäli kaikki asianosaiset ja tuomari hallitsevat aihealueen ja siihen liittyvän terminologian ja käsitteet perinpohjaisesti, asian käsittely saattaa julkisessa pääkäsittelyssä heti kohota tasolle, jota samaan aihealueeseen erikoistumattoman toimittajan tai muun yleisön on vaikea seurata. Oikeudenkäynnin julkisuuden kannalta olisi tällaisessa tilanteessa parempi, että yleisen notorisuuden ja tuomioistuinnotorisuuden tasot olisivat lähellä toisiaan.

Sotilasjäsenten kuulumista ratkaisukokoonpanoihin ei voida tältä kannalta vakuuttavasti perustella edes todisteluun liittyvillä seikoilla.

3 FORUM PRIVILEGIUM (the principle of trial by one's peers)

Työryhmä on mietintönsä jaksossa 2.3.1 käynyt läpi asiaan vaikuttavia aikaisempia lainsäädäntöhankkeita ja arviointeja. Virkasyytefoorumien yleiseen uudistamiseen liittyneitä hankkeita ei ole kuitenkaan jostain syystä mainittu. Nyt kysymyksessä olevassa asiayhteydessä olisi nähdäkseni ollut aiheellista arvioida myös sitä, onko edelleen perusteltua, että joukko-osaston komentajaa tai vähintään majurin arvoista upseeria koskevat syytteet käsitellään ensimmäisenä oikeusasteena käräjäoikeuden sijasta hovioikeudessa. Korkeiden siviilivirkamiesten virkarikosten erityistä oikeuspaikkaa (forum privilegium) koskevat vastaavat säännöksethän kumottiin jo yli 20 vuotta sitten.

Korkea-arvoisia upseereita koskevan poikkeuksellisen instanssijärjestyksen taustalla vaikuttanee edelleen roomalaisesta ja kanonisesta oikeudesta periytyvä etuoikeus päästä tuomioistuimessa vertaistensa arvioitavaksi. Kyseessä oleva forum privilegium -ajattelu oli vuosituhannen vaihteeseen tultaessa saanut Suomessa kansainvälisesti arvioiden poikkeuksellisen vahvan jalansijan. Hovioikeuksissa syytettävien virkamiesten lukumäärä oli virkanimikkeittäin laskettuna yli sata. Tilanne muuttui vasta, kun hallituksen esityksen HE 57/2000 vp mukaiset lainmuutokset toteutettiin ja forum privilegium -tyyppiset erityissäännökset pääosin kumottiin. Mainitussa hallituksen esityksessä todettiin seuraavaa:

”Virkasyytteiden oikeuspaikkaa koskevien säännösten muutostarpeet on jo pitkään nähty ilmeisinä. Vuosien kuluessa hovioikeudet on vanhaan käytäntöön perustuen säädetty ylimpien virkamiesten virkasyyteasian oikeuspaikaksi, järjestelyn tarkoituksenmukaisuutta sen enempää pohtimatta. Erityissäännöksissä tarkoitettujen virkamiesten ryhmä on varsin kirjava, ja sääntelyn perusteet ja johdonmukaisuus ovat useissa tapauksissa epäselviä. Tämä selittynee osittain sillä, että säännökset ovat eri-ikäisiä ja valmisteltu eri ministeriöissä.

Kysymys virkasyytteen oikeuspaikasta on virkakoneistossa vanhastaan nähty seikkana, joka liittyy viran ja viraston asemaan ja arvovaltaan. Virkakoneiston kasvaessa on katsottu, että uusien korkeiden virkojen täytyy tässä suhteessa olla yhdenvertaisessa asemassa vanhojen virkojen kanssa. Vasta viime vuosina kehitys on kääntynyt toiseen suuntaan ja esimerkiksi uudessa yliopistolaissa (645/1997) ei enää ole erityissäännöstä professorien virkasyytteen oikeuspaikasta.

Virkasyytteiden oikeuspaikkaa koskevien säännösten uudistamistarvetta on käsitelty vuonna 1979 jätetyssä julkishenkilöstön oikeusasemakomitean mietinnössä (komiteamietintö 1979:26), vuonna

1988 annetussa hallituksen esityksessä uudeksi virkarikoslainsäädännöksi (HE 58/1988 vp), vuodelta 1992 olevassa hovioikeustoimikunnan loppumietinnössä (1992:20) ja vuonna 1995 jätetyssä syyttäjälaitostoimikunnan mietinnössä (1995:7).

Kansainvälinen vertailu osoittaa, että järjestelmä, jossa muutoksenhakutuomioistuimii toimii laajassa mitassa virkarikosasioissa ensimmäisenä oikeusasteena, on varsin poikkeuksellinen. Kansalaisten yhdenvertaisuuden näkökulmasta järjestelmää ei myöskään enää voida pitää asianmukaisena.”

Hallituksen esityksessä todettiin erikseen (s. 15) sotilaiden osalta seuraavaa:

”Sotilaiden erityisasema on myös ollut valmistelussa esillä. Sotilasoikeudenkäyntilaissa tarkoitettut sotilasrikosasiat käsitellään yleensä joukko-osaston mukaan määräytyvässä käräjäoikeudessa. Helsingin hovioikeus on kuitenkin ensimmäinen oikeusaste, milloin vastaajana on joukko-osaston komentaja tai majurin arvoinen upseeri. Sekä käräjäoikeuden että hovioikeuden kokoonpanoon kuuluu sotilasjäsenet; käräjäoikeudessa jäseniä ovat käytännössä upseeri ja opistoupseeri ja hovioikeudessa jäsenten tulee olla vähintään majurin arvoisia upseereita.

Kun sotilasoikeudenkäyntilain 6 §:n erityisen oikeuspaikkasäännöksen kumoaminen edellyttäisi myös muutosta sotilasoikeudenkäyntiasioita käsittelevien tuomioistuinten kokoonpanoon, uudistuksen toteuttaminen upseerien virkasyytteiden osalta tullaan toteuttamaan myöhemmin erikseen.”

Hallituksen esityksen laatimisesta on kulunut yli 20 vuotta eikä upseereita koskevaa erillisuudistusta ole vielä toteutettu. Aika ei ilmeisesti edelleenkään jostain syystä ole kypsä muutoksen toteuttamiselle upseerien osalta. Ainakaan työryhmä ei ole asiaa mietinnössään käsitellyt.

Käsitellessään mainittua hallituksen esitystä lakivaliokunta on todennut mietinnössään (LaVM 7/2000 vp, s. 2) seuraavaa:

”Voimassa olevan lainsäädännön virkasyytteiden oikeuspaikkaa koskevat säännökset muodostavat epäyhtenäisen kokonaisuuden ja ovat sanamuodoltaan kirjavina. Ne heijastelevat osaksi sääty-yhteiskunnasta peräisin olevia ajatuksia. Ihmisten tasavertaisuuden periaatteen kehittyminen ja voimistuminen edellyttävät virkasyytteiden oikeuspaikkaa koskevan säännösten modernisoimista.”

Forum privilegium -ajattelu selittää osaltaan myös sen, että hovioikeuden sotilaskokoonpanoon kuuluu vähintään majurin arvoisia upseereita. Muutoinhan ”trial by one's peers” -vaatimus ei toteutuisi. Majuria tai majuria korkeampaa upseeria vastaajana koskeva prosessihan alkaa hovioikeustasolta.

Ilmeisesti tietynlainen hierarkkinen johdonmukaisuus on johtanut aikanaan siihen, että korkeimmassa oikeudessa sotilasjäsenten on oltava vähintään everstejä, ja käytännössä jopa kenraaleja. Näin on turvattu se, että "trial by one's peers" toteutuu everstien ja kenraalienkin osalta viimeistään korkeimmassa oikeudessa, jonne päästääkseen he eivät tarvitse edes valituslupaa.

Pidän forum privilegium -taustaista sääntelyä paitsi vanhanaikaisena myös yhdenvertaisuutta loukkaavana kuten lakivaliokuntakin on jo yli 20 vuotta sitten todennut. Nyt kysymyksessä olevan uudistuksen yhteydessä olisi korkea aika päästä tällaisesta lainsäädännöstä upseerienkin osalta eroon.

4 SOTILASOIKEUDENKÄYNTILAIN MUUTTAMINEN

4.1 Sotilasoikeudenkäyntilaki 2 §

Pykälän 2 momenttia muutettaisiin työryhmän ehdotuksen mukaan siten, että niin sanottujen epävarsinaisten sotilasrikosten luettelosta luovuttaisiin ja momentissa säädettäisiin, että sotilasoikeudenkäyntiasiana käsitellään syyte sotilasta vastaan kaikista teoista, josta säädetään rangaistus rikoslaissa. Edelleen edellytyksenä olisi, että teko on kohdistunut puolustusvoimiin tai toiseen sotilaaseen taikka tehty palvelustehtävää suoritettaessa.

Pykälän 3 momentin mukaan vakavimmat rikosasiat (mahdollinen ankarin rangaistus neljä vuotta) eivät kuitenkaan olisi sotilasoikeudenkäyntiasioita ja ne käsiteltäisiin oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain mukaisesti tuomioistuinten tavanomaisissa ratkaisukokoonpanoissa myös silloin, kun teko on kohdistunut toiseen sotilaaseen tai puolustusvoimiin.

Työryhmän ehdotuksen perusteella jää epäselväksi, miten käsittelyjärjestys määräytyisi tapauksessa, jossa sotilasta syytetään samanaikaisesti esimerkiksi vakavasta henkirikoksesta ja palvelusrikoksesta. Tällainen tilanne oli aikanaan käsillä, kun ilmavoimien luutnantti 1973 ampui lennoston komentajana toimineen esimiehensä tämän virkahuoneessa. Vastaava asia käsiteltäisiin ilmeisesti sotilasoikeudenkäyntilain 8 §:n nojalla siviilikokoonpanossa, mikäli työryhmän ehdotus hyväksyttäisiin.

Olen jo edellä kiinnittänyt huomiota ehdotetun järjestelyn epäjohdonmukaisuuteen: Jos sotilasjäseniä ei tarvita vuoden 1973 tapauksen kaltaisissa vakavimmissa jutuissa, heitä ei varmaankaan tarvita muissakaan jutuissa.

Totean tässä yhteydessä myös sen, että käytännössä on joskus aiheutunut epäselvyyttä siitä, milloin teon voidaan katsoa kohdistuneen puolustusvoimiin. Puolustusvoimat ei ole erillinen oikeushenkilö vaan osa valtiota. Kun teon kohteena on tieto, asiakirja tai data, se voi olla esimerkiksi puolustusministeriön tai YK:n organisaatioiden tuottamaa ja liittyä vaikkapa kansainvälisiin rauhanturvaamisoperaatioihin ja niiden organisaatioon. Mikäli sotilas esimerkiksi turvallisuussalaisuuden paljastamisen tunnusmerkistön täyttävällä tavalla luovuttaa tällaisia tietoja, ei teko välttämättä ainakaan suoraan kohdistu puolustusvoimiin eikä se välttämättä myöskään liity rikoksentehtävien omiin palvelustehtäviin.

4.2 Sotilasoikeudenkäyntilaki 14 § 2 mom.

Otsikossa mainitun lainkohdan mukaan joukko-osaston komentaja saa jättää toimittamatta esitutkinta-aineiston syyttäjälle, jos esitutkinnassa on käynyt selville, ettei ketään voida panna syytteeseen taikka jos teko on johtunut olosuhteet huomioon ottaen anteeksi annettavasta huomaamattomuudesta, ajattelemattomuudesta tai tietämättömyydestä taikka tekoa muutoin on pidettävä kurin ja järjestyksen ylläpitämisen kannalta vähäisenä.

Käytännössä (ks. apulaisoikeusasiamies Maija Sakslinin 6.6.2016 antama ratkaisu asiassa Dnro 3485/4/15) on osoittautunut epäselväksi, jättääkö edellä mainittu säännös ("...on käynyt selville, ettei ketään voida panna syytteeseen...") komentajalle esitutkinnan käynnistämiskynnyksen (syytä epäillä) tai syytekynnyksen (todennäköiset syyt) väliin jäävää harkintavaltaa taikka muunlaista näyttöön liittyvää harkintavaltaa vai onko komentajan aina jätettävä näytön arviointi syyttäjän ja tuomioistuimen tehtäväksi.

Edellä mainitussa ratkaisussaan apulaisoikeusasiamies Sakslin on todennut, ettei kyseinen sääntely rakenteeltaan vastaa uudempaa rikosprosessilainsäädäntöä, minkä vuoksi sääntely on soveltajan kannalta vaikeatulkintaista. Kun sotilasoikeudenkäyntilakia nyt joka tapauksessa ollaan muuttamassa, olisi sotilasoikeudenkäyntilain 14 §:n 2 momentin täsmentäminen samassa yhteydessä perusteltua.

5 LOPUKSI

Työryhmälle annettu toimeksianto olisi mahdollistanut nyt suoritettua laajemman sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön muutostarpeiden arvioinnin. Asian jatkovalmistelussa varsinkaan forumkysymyksiä ei tulisi sivuuttaa. Joka tapauksessa asian jatkovalmistelussa tulisi edellä todetuin tavoin kiinnittää huomiota myös sotilasoikeudenkäyntilain 14 §:n ongelmalliseksi osoittautuneeseen sisältöön.

Apulaisoikeusasiamies

Pasi Pölönen

Esittelijäneuvos

Jarmo Hirvonen

Hirvonen Jarmo

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia - Apulaisoikeusasiamies Pasi Pölönen
(esittelijänä EsN Jarmo Hirvonen)